FSM İlmî Araştırmalar *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*
FSM Scholarly Studies *Journal of Humanities and Social Sciences*
Sayı/Number 7 Yıl/Year 2016 Bahar/Spring
© 2016 Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
DOI: 10.16947/fsmia.238928 - http://fatihsultan.dergipark.gov.tr/fsmia - http://dergi.fsm.edu.tr
Araştırma Makalesi / Research Article - Geliş Tarihi / Received: 23.05.2016 Kabul Tarihi / Accepted: 06.06.2016 - FSMIAD, 2016; (7): 63-77

Osmanlı Mimarlığında Onarım ve Belgeleri

Gönül Güreşsever Cantay*

Öz

Bu çalışma içeriğinde Osmanlı Mimarlığı'nda Onarım ve Belgeleri ile ilgili kaynaklar (vakfiye, yazma ve basma eserler, ruzname ve belgeler) , tarihi ve tahribatı bilinen deprem, yangın vs. gibi tahripkâr olaylar sonrasında yapılmış onarımlar, bir ölçüde belirlenmeye ve kaynak bilgilerinin değerlendirilmesine çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, mimarlık, onarım, belge.

Restoration and Its Documents in Ottoman Architecture

Abstract

This paper contains the sources about the restoration and its documents in Ottoman Architecture (foundation charter / Waqfiye, handwritten and printed manuscripts, agenda / ruzname and documents). Further this paper aims to detect to a certain degree the restorations after recorded historical catastrophies such as earthquakes and fires, and to evaluate the acquired data.

Keywords: The Ottomans, architecture, restoration, document.

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi / Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul/Türkiye, g.cantay@hotmail.com

Osmanlı Mimarlığı'nda onarım söz konusu olduğunda, tarihi olayları konu alan kaynaklarda yapılan fetihlerden sonra, fetih edilen şehirlerde mevcut eserlerin ki, başta dini yapıların, hakim olan tarafın dini yapıları, yeni sahiplerin kullanımına yönelik dönüştürülmesi dile getirilir. Ancak bu dönüşümlerin bina bünyesindeki yapım değişiklikleri olarak neler olduğu tam olarak bilinmez. İşaret edilen değişimler ise genelde kiliselerin camiye dönüştürülmesinde apsis mekânı içine kıble yönüne göre yerleştirilen mihrap, ya da mevcut çan kulesinin minareye dönüştürülmesi, veya bir minarenin inşa yoluyla mevcut yapı bünyesine katılması gibi bir mimber, hünkâr mahfili gibi işlevsel unsurlar mekân bütünlüğüne katılan olurken, kadınlar mahfili mekân bütünlüğünde uygun bir mahallin ayrılması şeklinde olmuştur. Bina içindeki hıristiyan inançlarına ait mozayık, fresko veya boyama tekniklerinde yapılmış olan duvar resimlerinin örtülmesi, genellikle de üzerlerinin sıva ile kapatılması gibi faaliyetler olarak tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu dinî mimarideki değişimin en iyi örneklerini İstanbul'un 29 Mayıs 1453 tarihinde Fatih Sultan Mehmet tarafından fethinden sonra Ayasofya'nın ve diğer İstanbul kiliselerinin camiye dönüştürülmesinde tespit etmek mümkün oluyor. Bu durumu Osmanlı Devleti'nin batıda toprak kaybıyla başlayan, başta islâmî yapılarından tersine dönüşümlerinde de görmek mümkün.

Bu değişim şüphesiz sivil mimarlık örnekleri için de söz konusu olmaktadır. Değişen nüfus kendi yaşam geleneklerini ya ihya yoluyla ya da inşa yoluyla zaman içinde bu değişimi gerçekleştirecektir. Konstantinopolis böylece İslâmbol olmuştur.

Bu kısa dönüşüm olgusunun bütününe bakıldığında, dönüşüm sırasında mevcut yapının iç mekân bağlamında bir onarım geçirdiği de ifade edilebilir. Bunun gibi mevcut yapının üst örtü ve yağmalama sırasındaki tahriplerinin giderilmesi, yapının üst örtü sisteminden (kiremit örtülü iken kurşun kaplanması gibi) başlayan yapısal değişimler de dikkate alındığında, başta dinî yapılardaki dönüşümler olmak üzere bir onarımdan söz etmek mümkün olmaktadır.

Diğer taraftan, Osmanlı Mimarlığı'nda yeni yapı bünyelerinin zaman içindeki çeşitli olumsuzluklar nedeniyle tahripleri durumunda (yangın, deprem, kullanım hataları, vs) onarım tedbirlerinin varlığına da kaynaklarda işaret eden bilgilerle karşılaşılmaktadır. Bu tür onarımlarla ilgili ilk bilgiler ise yapı banîsinin hazırlattığı vakfiyelerde bulunmaktadır.

Fatih Sultan Mehmet'in ilk vakfiyesinden nakil edilerek 19 Temmuz 1496 (8 Zi'l-Ka'de 901) tarihli ikinci vakfiyesinde yer alan bilgiler vergi memurları ve görev dağılımları kadar onarımla ilgili bilgiler de vermektedir.[1]

---

1 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,* cilt 3, İstanbul, 1989, 2. basım, s. 360. Ö. Lütfi Barkan, "Muhasebe-i Evkaf-ı Hazret-i Eyyub'ül-Ensarî Aleyhirahmet'il-Bârî", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt 23, sayı 1-2, s. 373-379.

Vakfiyede bildirilen 18 câbî (vergi toplayan) den beşi Trakya ve çevresinden vergi toplamakla görevlendirilmiş, diğer 13'ü ise İstanbul ve Galata'daki gelirleri toplamakla görevlendirildikten sonra; "….. inşaat âletlerinin muhafaza ve ta'mirlerine me'murdurlar. Bu sonuncular binâları mütemâdi olarak ta'mir ederler; alış-verişi yaparlar; kâtibe ve nazıra hisâp verirler; binâ inşaatından, su yollarından, yuvarlak satıhlı ya'nî kubbeli ve tonozlu damların kurşunla örtülmesi işinden anlayan on usta beraberlerinde bulunur. Altısı birer şubede mütehassıs, dördü mu'temed idareciler olup, günde beheri dört akçe alırlar."

Bu vakfiye ifadesinden de açıkça anlaşıldığı gibi, Fatih Sultan Mehmet eserlerinin devamlılığı için gelir-gider dengesini sağlayacak personeli oluşturmakla birlikte ihtisası ve iş bölümü belirleyerek eserlerin onarımlarla devamlılığını sağlayacak, bugünkü anlamda kurumlaşma, onarım kurumunu, gelir ve giderini de tesis etmiştir.

Vakfiye'de umumi hükümlerden sonra yer alan; "….binalarda bir yıkılma vuku'unda yeniden inşâlarını evvela Allah'a havale" etmekte ve "zamanın sahiplerinin böyle bir ta'miri güçleştirmemelerini" bildirmektedir.

Osmanlı Devleti'nin İznik'ten itibaren mevcut binaların dönüşümle yeni işlevlerine uygun durum kazandırılması sırasında yapılara yapılan müdahaleler, yukarıdaki bilgiler doğrultusunda İstanbul'un Fethi'nden sonra Fatih'in Vakfiyeleri ile onarımlar konusundaki kurumlaşmanın ve vakfiyenin bu kurumlaşmanın belgesi niteliğini taşıdığı anlaşılıyor.

Fatih'in Vakfiyesi'nde bir istek veya temennisi olarak kabul edilebilecek "…binalarda bir yıkılma vuku'unda yeniden inşâlarını evvela Allah'a havale" edip, sonra "zamanın sahiplerinin böyle bir ta'miri güçleştirmemelerini" ifadesi, kendi Külliyesi'nden önce yerini araştırıp tespit ettirerek ve İstanbul'un ilk "selâtin camii" olan Eyüpsultan Külliyesi Camii(h.863/m.1459) nin[2], Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde mimarî tasviri (tarifi) ilk caminin ve bağlı yapılarının neler olduğunu belirlemeye, bir ölçüye kadar da bu yapılaşmanın Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn'deki İstanbul Minyatürü'ndeki tasviri ile plan kuruluşuyla örtüşmesi, ilk caminin ters T plan yorumunda bir plana sahip olduğunu açıklamaktadır.[3]

---

2 Gönül (Güreşsever) Cantay, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 41.

3 Nasuhü's-Silâhî (Matrakçı), *Beyan-ı Menâzi-i Sefer-i Irakeyn*. yay. haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014. vr.9a-8b, 2. basım.
Evliya Çelebi, *Seyahatname*, cilt 1, (Ahmed Cevdet tabı), s. 396-397; E.Ç., *Seyahatname,* cilt 1, İstanbul, 1970, (Zuhiri Danışman tabı), c.1, s.224 ve 254-255.
Gönül (Güreşsever) Cantay, "Eyüp Sultan Külliyesi**",** *IV. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul 2000, s. 156-163.

Hadikat-ül Cevâmî'de Eyüp Sultan Camii ile ilgili olarak yeralan bilgiler, başta hükümdarlar ve ileri gelenler tarafından, zaman içinde yapı bütünlüğüne yapılan onarım amaçlı müdahaleler ve ilâve yapılar hakkında olmakla beraber, cami'nin yeniden inşasına geçerek, bu ikinci yapılaşma ile ilgili Ruzname esas alınarak yapılaşmanın nasıl gerçekleştirildiği bilgisi verilir.[4]

Ruzname'den Eyüpsultan Camii'nin onarım için hazırlanması ve bu kararın değiştirilmesi ile bugünkü planıyla caminin nasıl yeniden inşa edildiği bilgisini öğrenmek mümkün olmaktadır ki;

"İşbu bin iki yüz on iki senesi Şevvâl-i şerifinin on ikinci Pencuşenbih günü (30 Mart 1788 Perşenbe) Hazret- Eyyüb'ül-Ensârî raiy'al-lahü anh'ül-Bârî câmi-i şerifi ta'mir olıcak deyu çınar ağacı dibine kireç kuyusu kazmaya başladılar ve kazub kireç söndürdüler ve yine Şevval-i şerifin on dördüncü Cumartesi günü câmi-i şerifin hasırlarını ve yazı tahtalarını ve kanadları kaldırup cümle camii tahliye ittiler ve yine Şevval-i şerifin on altıncı Pazartesi ta'mire başladılar. Mâh-ı mezbûrun on dokuzuncu Perşenbe günü ta'mir kabûl itmez deyu paydos idüp, meşkûk bıraktılar. Kırk üç gün hâlî durub mi'mar ağa halîfeler ma'rifetleri ile birkaç def'a olmakla cevabı kesdiler ki temelden yıkub yapılmayınca kabili yokdur deyu cevab virdiler. Bin iki yüz on iki senesi Zi'l-Hiccesinin üçüncü Cum'a günü eşref sa'atde sa'at yedi buçukda câmi'i şerifin 'alemini alup yıkmağa başladılar. Bin iki yüz on üç senesi Muharremin yirmi altıncı Salı günü (10 Temmuz 1798) câmi'i şerîfi zemin ile berâber idüb câmi'i cedide temel kazmağa sa'at üç buçukda dört koyun kurban idüb du'alar ve senâlar ile başladılar. Yine bin iki yüz on üç senesi Rebî'ül-Evvelinin sekizinci Pazarirtesi (20 Ağustos Pazartesi) temel kazıklarını kakmağa başladılar ve sene-i mezbûre Rebi'ul-Evvelinin on dokuzuncu Cum'a günü (31 Ağustos) eşref sa'atde ve sa'at üçü beş geçerek temeli vaz' itdiler. Câmi-i şerîfin hudûdı her ne kadar ise cümle kazık kakub……. rıhtım eylediler. Asıl temeli altı zirâ' mikdârı aşağı inmekle üç zirâ' mikdarının ……rıhtım eyleyüb bâkisinin cevânib-i erba'asının rıhtım idüb ortasına moloz doldurub tâkim câmi'-i şerif zemînine gelince bu vechiledir. İşbu bin iki yüz on üç Receb-i şerîfinin üçüncü Salı günü (18 Kânûn-ı Evvel 1798 Salı) üçüncü günü zemîne gelüb Câmi'-i mezbûrın kaapusunun eşiğini vaz'eylediler. İşbu bin iki yüz on beş senesi Muharreminin ikinci Pazarirtesi günü (26 Mayıs 1800 Pazartesi) câmi'-i şerîfin etrâfında olan mekteblere 'atıyye verilüb kubbe-i kebîre başladılar. Sene-i mezbûrun yirmi dokuzuncu

4 Ekrem Hakkı Ayverdi, age. s. 350-352. Not 1-3 de, adı geçen Ruzname metninin eskiden cami içinde asılı bulunduğunu ve bu belgenin Mim. Vasfi Bey'in 1956 yılında yaptığı onarım sırasında bir çok levhalarla birlikte kaldırıldığı, Vakıfların Yazı Müzesi'nde ve bulunması muhtemel depolarında araştırıldığını, bulunamadığını ve daha önce E. Hakkı Bey'in kendisinin 20 yıl önce dediği (1969larda) bir suretini, sonra da fotoğrafını çekmek üzere acele ile çıkardığını ve kitabında bu sureti kullandığını bildirmektedir.

Cum'airtesi günü kubbe-i kebîrin kilid taşını vaz' eyleyüb tekmil eylediler ve sene-i mezbûrun Safer'ül-Hayrı on dördüncü güni kubbe-i mezbûrun 'alemini vaz' eylediler. Sene-i mezbûrun on yedinci Salı günü Hazret-i Hâlid ibni Zeyd Ebî Eyyub'ül-Ensârî Radiye'anh'ül_bârî Türbe-i şerfesi taharrî olunub Türbe-i şerifin taşrasında olan yazı tahtalarını vesâir cüz sandıklarını ……. içeru koyub mühürlediler. Sene-i mezbûre Safer'ül-Hayrın yirmi üçüncü Pazarirtesi günî Türbe-i şerîfn tışarı tarafına başladılar. Sene-i mezbûre Cemâziy'ül-Evvelin yirmi ikinci Cum'airtesi günî Türbe-i şerîfin ta'miri temâm olub içerû kapunun mühürlerini açub içeruda olan şeyleri tışarıya çıkardılar. Ba'de içerusu dışarısu tathîr olundu. Ûre mah-ı Cemaziy'ül Evvelin yirmi yedinci Pencüşenbih günü (16 Teşrin-i Evvel 1800) cami'i-şeifin içerîsu tekmî olub Sultan Selim hazretleri tebdîl gelüb câmi'i-şerîfde vakti zuhûru edâ idüb ameleye bahşişler verüb gitdi. Yine sene-i mezbûre Cemâziy'ül-Âhirin altıncı Cum'a günü selâmlık olub câmi'i-şerîf bütün açıldı 6 Cemâziy'ül-Âhir 1215."*

Yukarıdaki belgeden caminin onarılarak işlevine devamı sağlanacağı düşünülerek işe kireç kuyusu açılıp, kireç söndürülmesi ile başlandığı anlaşılmakta, ancak tamire başlandığının üçüncü günü yapı bünyesinin tamir kabul edemiyeceğinin anlaşıldığı, bunun üzerine 43 gün bina öylece kalıp, mimar ağanın halifeleri ile birkaç defa temelden yıkılmadan caminin onarılma imkânı olmadığını kesin bir şekilde cevap verdikleri, bu cevap üzerine 'alemden başlıyarak yıkımın tamamlanması üzerine temel açımının başladığı öğreniliyor. "Câmi'i şerîfi zemin ile berâber idüb câmi'i- cedide temel kazmağa başlanması" ise ilk Eyüp Sultan Camii'nin Ruzname'de bildirilen şekilde bir kazıklı temelinin bulunmadığını da belirliyor.

Yeni cami yapısının kazık temel üzerine inşa edilmesi kadar cami arsasının tamamının sınırlarından itibaren bu işlemin gerçekleştirilmiş olması da ayrıca yapının bulunduğu zeminin durumunu belirtmesi bakımından önemli olmaktadır. Eyüp Sultan Camii 1800 lü yıllardaki ikinci yapılaşması, Osmanlı Mimarlığı'nda mevcut yapıların onarım kararları kadar, onarıma hazırlanan yapının onarımla sağlamlaştırılmasının ve sürekliliğini sağlanamayacağının anlaşılması üzerine, mimar ağa ve kalfaların yapıdaki olumsuzlukları tespit edip, kesin yıkılma kararı verdikleri ve bu kararın, onarım kararını değiştirmiş olması da mesleğe olan itimat ve saygının da ifadesi olarak, değerlendirilebiliyor.

Cami'nin temeli atılmadan önce cami etrafındaki mekteblere yardımda bulunulduğu gibi, kilit taşının konulması üzerine, Sultan Selim'in tebdil gelerek çalışanlara bahşiş vermesinin bir gelenek olarak sürdürüldüğü de anlaşılıyor. Diğer taraftan Ruzname'den Eyüp Sultan Türbesi'nin de iç ve dışından araştırılarak, dışından tamire başlanıldığı, öğreniliyor.

---

* Metinler, dipnot 7'de belirtilen kaynaktan aynen alınmıştır.

Osmanlı Mimarlığı'nda Fetih edilen yerlerdeki başta dinî yapılar olmak üzere dönüşüm yoluyla onarımların sürdürüldüğünü açık bir şekilde yazan Evliya Çelebi, Fetih edilen şehirlerde özellikle tahrip olan kale-şehirlerin sur duvarları, kulelerinin onarıldığı, hendeklerinin temizlendiğini çok sayıdaki örneklerle öğrenmemiz mümkün oluyor.

Özellikle stratejik yerlerdeki burç ve kalelerin onarımı kadar ihtiyaç duyulan bel, belen, derbend, geçit gibi zor coğrafyalarda yenilerini de inşa ederek askerî mimarî örnekleri de inşa ediliyor.

16.Yüzyıl Sultan II. Bayezit dönemiyle başlayan yapılaşmalarla Anadolu ve Rumeli'de kazanılmağa başlayan yeni yapılaşmalarla beraber menzillerde inşa edilen külliyelerle Osmanlı Mimarlığı yeni mimarî üslûbunu kazanmağa başlarken, meydana gelen 1509 yılı depremiyle, başta İstanbul olmak üzere âdeta bir onarım dönemi başlamış oluyor. İstanbul'daki Sultan II.Bayezid Külliyesi'nde, başta cami olmak üzere onarımlar yapılıyorki, Mimar Sinan'ın Tuhfet-ül Mi'marin'de "İstanbul'da merhum Sultan Bayezid'in Camii şerifi bir kemer cedidle istihkâm bulmuştur. Fi sene 981" ifadesiyle bir takviye kemeri ile binanın statik yapısına yapılan onarım bilgisi yer alıyor.[5]

Mimar Sinan'ın eserlerinin listesi incelendiğinde pek çok yeni külliyelerin inşası yanında pek çok da onarım gerçekleştirdiği açıktır. Hatta onarımdan farklı olarak "cedîden" kelimesiyle belirlenen çeşitli yapıların yeniden inşa edildiği örneklerin de varlığı, onarılamıyacak kadar harap yapılar mıydı ? sorusunu akla getiriyor.

Evliya Çelebi, Seyahatname'de Sultan I.Ahmed'in(1603-1617) camii'ni anlatmadan önce hükümdarla ilgili tanımlama yaparken "……bu rahmetli padişah güzel huylu, konuşması tatlı, bağışsever, hayır ve sevap sahibi bir şanlı padişah idi. Onun adil zamanında İstanbul her kötülükten o kadar **temizlenmiş, onarılmış**, **düzenli bir şehir** idi ki, dil ile söylenmesi mümkün değildir"ifadesi binaların onarımları kadar İstanbul'un 17. yüzyıl başındaki durumunu da açıklıyor.

Sultan IV. Murat'ın (1623-1640), 9 Recep 1045/ m.1635 günü Revan ve Tebriz seferinden dönüşünde; "… **büyük alayla Ebâ Eyyûbel-Ensarî hazretlerini ziyaret ettiler. Sonra Bahçekapısından, deniz kenarı ile İstanbul şehrinin tamirini seyrederek, Cuma namazını kıldıktan sonra, Edirnekapısı'nın Kale duvarlarını da ibretle gözden geçirerek iki rekat hacet (dilek) namazı kılıp, keyfinden Bayram Paşa'nın suç defterini kapayıp, suçunu bağışlayıp bir samur kürk ihsan etti. Sonra alay ile Fatih Sultan Mehmet Han Camii'ne gelip, camii nurlanmış görünce mütevelliye ve Bayram Paşa'ya**

5 Sai Çelebi, *Tuhfet-ül Mi'marin, Mimar Sinan Hayatı*, yay. haz. Rıfkı Melül Meriç, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1965, s. 54.

birer samur kürk giydirdi. Oradan nurla dolu türbe-i şerifeye girip ziyaret etti. Oradan Şehzade Camii ve Türbesini, oradan Sultan Bayezid'i Veli camiini ve türbesini, oradan aziz babası merhum Sultan Ahmet han camiini ve türbesini ziyaret edip, bu camilerin tamir edilmiş olduklarını görüp Allah'a hamd ve şükrederek saraylarına geldiler." [6]

Sultan IV. Murat'ın Revan ve Tebriz seferi dönüşünde büyük bir alayla girdiği İstanbul'daki cami ve türbeleri, sarayına gitmeden yaptığı bu ziyaretler, bu yapıların sefer sürecinde onarılarak, bakımlarının yapıldığını ifade eder ki, Sultan IV. Murat'ın deniz kenarını takip ederek şehrin onarımını izleyerek karaya çıkması ve gene Edirnekapısı kale duvarlarını ibretle gözden geçirmesi, bir teftiş tetkiki olarak algılanmakta, yapılan onarım ve bakımları beğendiğini ise Bayram Paşa'nın suç defterini kapatarak affetmesi açıklanmaktadır. Böylece metinde adı geçen eserlerin 1634-1635 yıllarında tamirlerini tespit etmek de mümkün olmaktadır.

Belgelerle Türk Tarihi'nde yayınlanan kısa bir makale[7] ekinde verilen üç belge Sultan III. Ahmet'in İstanbul Kadısına ve Mimarbaşıya hüküm başlığıyla tanımlanarak, 18. yüzyıl ilk çeyreğindeki Marmara Surları üzerindeki olumsuzlukları, bu durumun giderilmesini emreden hüküm ifade etmekle beraber, hükümdarın emirlerinin yerine getirilmediği ve yaptırım olarak üçüncü belgede Mimar Ağanın başı ile ödeyeceği ibaresi işin ne ciddiyetle ele alındığını da ifade ediyor. Bu belgelerden Marmara Surları üzerindeki olumsuz yapılaşma ve kullanımlar kadar dışarıdan gelen yabancıların şehir hakkındaki düşüncelerinin önemi de ifade ediliyor.

Belgelerin en önemli özelliğini ise surlara bitişik bina yapılamayacağı ve en az bir sokak genişliği (yaklaşık 5 metre) uzak inşaat yapılabileceği ifade ediliyor. Bir sokakta kapalı çıkmalı ahşap evlerin birbiri ile karşılıklı inşa edilemeyeceği bilgisi veriliyor. Bu belgelerden İstanbul'un bir alt yapısının da varlığı anlaşılmakta olup, İstanbul'un koruma esaslarına da işaret ediliyor.(Ek; Belge 1, 2, 3)

26 Mayıs 1766 Depremi İstanbul'un tarihi topografyasını değiştiren bir doğal afet olarak, yüzyılın ikinci yarısı ortalarında, dini yapılar başta olmak üzere büyük çaplı onarımlara ihtiyaç duyurmuştur. Bu tarihte icraatcı bir hükümdar, Sultan III. Mustafa (1757-1774) Edirne'de Üçşerefeli Camii, İstanbul'da da Fatih Camii'nin plan değişikliği ile onarımını gerçekleştiriyor.[8]

---

6 Evliya Çelebi, *Seyahatname,* cilt 1, s. 224 ve 254-255.

7 Orhan Erinç, "250 Yıl Önce İstanbul'da Gecekondu-Kaçak İnşaat-Sahil Yağması Sorunları ve Çareleri", *Belgelerle Türk Tarihi,* 10, Temmuz, 1968, s. 54-58.

8 Gönül (Güreşsever) Cantay, *Fatih Camii ve S. II. Mahmut Kütüphanesi 2007-2012 Onarımı*, (baskıda)

Kaynakça

Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, c.3, 2. bs, İstanbul, 1989.

Barkan, Ö. Lütfi, "Muhasebe-i Evkaf-ı Hazret-i Eyyub'ül-Ensarî Aleyhirahmet'il-Bârî", *İktisat Fakültesi Mecmuası,* c. 23, sayı 1-2.

Cantay (Güreşsever), Gönül, *Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1992.

_____, "Eyüp Sultan Külliyesi", *IV. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu,* İstanbul, 2000.

Erinç, Orhan, "250 Yıl Önce İstanbul'da Gecekondu-Kaçak İnşaat-Sahil Yağması Sorunları ve Çareleri", *Belgelerle Türk Tarihi,* 10, Temmuz 1968.

Evliya Çelebi*, Seyahatname*, c. 1, Ahmed Cevdet, Zuhiri Danışman tabı, İstanbul, 1970.

Nasuhü's-Silâhî (Matrakçı), *Beyan-ı Menâzi-i Sefer-i Irakeyn,* yay. haz. Hüseyin Gazi Yurdaydın, 2. bs., vr.9a-8b, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Sai Çelebi**,** *Tuhfet-ül Mi'marin, Mimar Sinan Hayatı*, yay. haz. Rıfkı Melül Meriç, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1965.

BELGE 1

İstanbul Kadısına ve Şehreminine ve Hassa Mimarbaşıya Hüküm ki;

(h. Evasıt-ı Şaban 1131/ m. Temmuz başı 1719)

Kale duvarlarından karşılarına doğru 5 zira (1 zira 75,8 santim) uzunluğundaki arazisi eski kanun üzerine duvarları görüp gözetmek ve gerekli olan onarım ve kontrol işini görmek için tayin ve tahsis olunan devlet arazisinden olduğundan başka kapılara ve iskelelere gidiş-geliş için kolay yol olmakla herkese fayda sağladığından, sahip çıkmak ve tecavüz etmek caiz değil iken, geçmiş yıllarda şehremini ve mimarbaşı olanların yetersizlik ve müsamahalarından dolayı kale duvarları karşısındaki çeşitli bina ve evlerin sahiplerinin o yerlere tecavüz ederek kale bitişiğinde ve bedenler üzerinde binalar ihdas ve duvarları istimal ile ihlal eylediklerinden başka, Allah'ın emri ile bir yangın vukuunda dahi kalenin bir tarafı bitişiğinde ve beden üzerinde ihdas olunan binaların diğer tarafında olan binaların da yanmasına sebep olduğu defalarca görülmüş olduğundan hem kaleye ve hem halka zararı açık ve kesin olup, bundan önce İstanbul'da duvarları yüksek kârgir odalar ve geniş avlular ve bağçeleri kapsayan pek çok saraylar olmakla yangına engel ve kolaylıkla söndürülmesine sebep olur iken, kısa bir süreden beri bazı kimseler ve marangoz kalfaları peyda ve yavaş yavaş o saraylara birer yolla sahip olup binalarını ortadan kaldırmağa ve kendilerine akar olmak üzere tahtadan ve çerden çöpten sıkı ve birbirine bitişik odalar yapıp, yangının önlenmesine sebep olan sarayları yıktıklarından başka " Allah'a sığınırız" yangın zuhurunda söndürülmesine imkân olmayıp yaptıkları odalar yangının büyümesine ve daha nice kötü işlere sebep olup, bu gibi halkın zarar görmesine ve kötülüğe sebep olan istenmeyecek işlerin ortadan kaldırılması ve önlenmesi dinimizin gereklerinden ve devlet işlerimin önde gelenlerindendir. Siz ki şehremini ve mimarbaşısınız. Allah'ın takdiri ile bu defa kale duvarı karşısında yanmış olan (1719 yangını) binaların sahipleri inşaata başlarlarken belirtilen esaslara göre kalenin işleri için ayrılan arazide ve kaleler bitişiğinde ve beden üzerinde eski kanuna aykırı inşaatının tamamen yasak olduğunu duyurup, marangoz kalfalarına ve sair tembihi lâzım gelen marangoz taifesine dahi bundan sonra Kale bitişiğinde ve beden üzerinde bina inşaatını üzerlerine almamaları için sıkıca tembih, takip ve her zaman kontrol ile yapılanları yıkıp, yapanları cezalandırasın. Ve bundan böyle sarayların ferman alınmadan yıkılmasına ve binaların şekillerinin ve yapılışlarının değiştirilmesine kesinlikle izin vermeyip ve marangoz taifesinin dahi bundan kaçınmaları için kalfalarına ve diğer tembihi gerekenlere tembih ve emrimin gereğini ilân duyurma ve uygulama yolunda ihtimam ve dikkat eyleyip aykırı hareketten çok korkarak kaçınmanız husussundaki elyazılı emrime göre ferman olmuştur.

BELGE 2

Sultan III. Ahmed'in Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde 129 nolu Mühimme Defteri'nin 61. Sahifesinde bulunan, Evahir-i Şaban sene 1131/ Temmuz 1719 tarihli Fermanı.

İstanbul Kadısına ve Hassa Mimarbaşına hüküm:

İstanbul şehrindeki evler ve diğer yapılar sıkı ve birbirine yakın ve bitişik olduğundan mada, bazı evlerin saçakları uzun ve şahnişinleri karşı karşıya yapılmış olmakla Allah'ın emri ile bir mahallede yangın çıktıkta karşıda yapılmış olan şahnişinlerin ve saçakların derhal tutuşmasına sebep olup tizce bastırılması mümkün olmadığı ve ekseriyetle yangın, tahtadan yapılmış bekâr odalarından ve hanlardan ve dükkânlardan zuhur etmekle halkın bu yangın müsibetinden korunması için bu gibi yangına sebep olan şeylerin önlenmesi ve ortadan kaldırılması fermanım olduğundan şimdi sen ki mimarbaşısın, bundan böyle İstanbul'da sur içinde ve sur dışında, gerek yangın yerlerinde ve gerek sair mahallerde kendilerine kâr ve devamlı gelir için bekârhane ve sair hanlar ve bekâr odaları yaptırmak isteyenler taştan kârgir yaptırıp sakın ağaçtan yaptırmasına izin verilmeyip bundan önce ve gerek bu defa yanan yerlerde her türlü bina inşaatına başlayacaklar ve yangın yerindeki arsalarda olmayıp sair mahallerde de yeniden ev inşa etmek isteyenler damların saçaklarını tuğladan ve gizli olmak üzere yapıp katiyen ağaç ile saçak yaptırılmayıp ve bunlardan binalarına şahnişin çıkarmak isteyenlere eskiden olduğu gibi 18 parmak (1 parmak 3,15 santim) yapmalarına karşı gelinmeyip fazla olmaması için ihtimam ve iki binanın cumbası birbirine karşı yapılmayıp herhalde birisi ya üst tarafında ya da alt tarafında münasip olan kısma yapılmakla karşı karşıya yapılmasına ve 18 parmaktan fazlasına hiçbir şekilde ruhsat ve müsaade göstermeyip sahiplerini ve cümlesini tamamen men eyleyesiniz. Ve bundan böyle İstanbul şehrinde gerek sur içinde gerek sur dışında ve gerek bu defa yanan yerde ve diğer yerlerde dükkân bina edenlere kârgir yapmayı tembih ve ağaçtan yapılmaması için fermanım yayınlandığını duyurup inşaat işçilerine kârgirden maada dükkân ve bekâr odası ve han binası inşa eylememelerini tenbih ve tekid eyleyesin ve keza İstanbul şehrinde sur içinde ve sur dışında, yangın yerleri ile diğer yerlerde müslümanlardan başka, Hristiyan ve Musevilerden ev inşa edenlere de iki kattan fazla yaptırmayıp, üç kat yaptırmaya ruhsat vermeyip velhasıl yukarıda tafsil olunan fermanım şartlarının şimdiye kadar olduğu gibi yürürlüğüne dikkat ve işbu emrimin belirttiği hususları gerek bina sahiplerine ve gerek tüccar ve sair amele taifesine daima duyurup tatbiki için üstün gayret ve ihtimam gösteresin. Ve sen ki Mimarbaşısın işbu emrimde yazılan ve açıkça belirtilen maddeler için, biraz vakit geçince unutulur düşüncesi ile, bir tek kişiye emrim aksine ruhsat verdiğin ve göz yumduğun yahut emrinde bulunan marangoz ve sair ameleden birinin buna cesareti vaki olursa her türlü özür ve cevabın dinlenmeyip amansız katlolunursun. Sahibinin dahi, itaatsizliğin mükâfatı olmak üzere, yaptığı binada

her nesi mevcut ise devlet tarafından alınır. Ve böylece bilip ve sen ki İstanbul kadısı efendisin iş bu emrimin bir suretini belirttiklerine göre hareket edilmek için sicille kaydet ve Mimarbaşı uhdesinde bırak ve sen ki mimarbaşısın emrimi herkese ilân ve belirtilen esasların yerine getirilmesinde ileriyi görerek hareket ve çok dikkat eylemen, kılbaşı kadar hafife almaktan ve kusurlu hareketten fazlasıyla sakınman ve kaçınman hakkında ulu fermanım sadır olmuştur diye yazılmıştır. Evahir-i Şaban 1131(/Temmuz 1719) çıkmış olan elyazılı emrim gereğince…"

BELGE 3

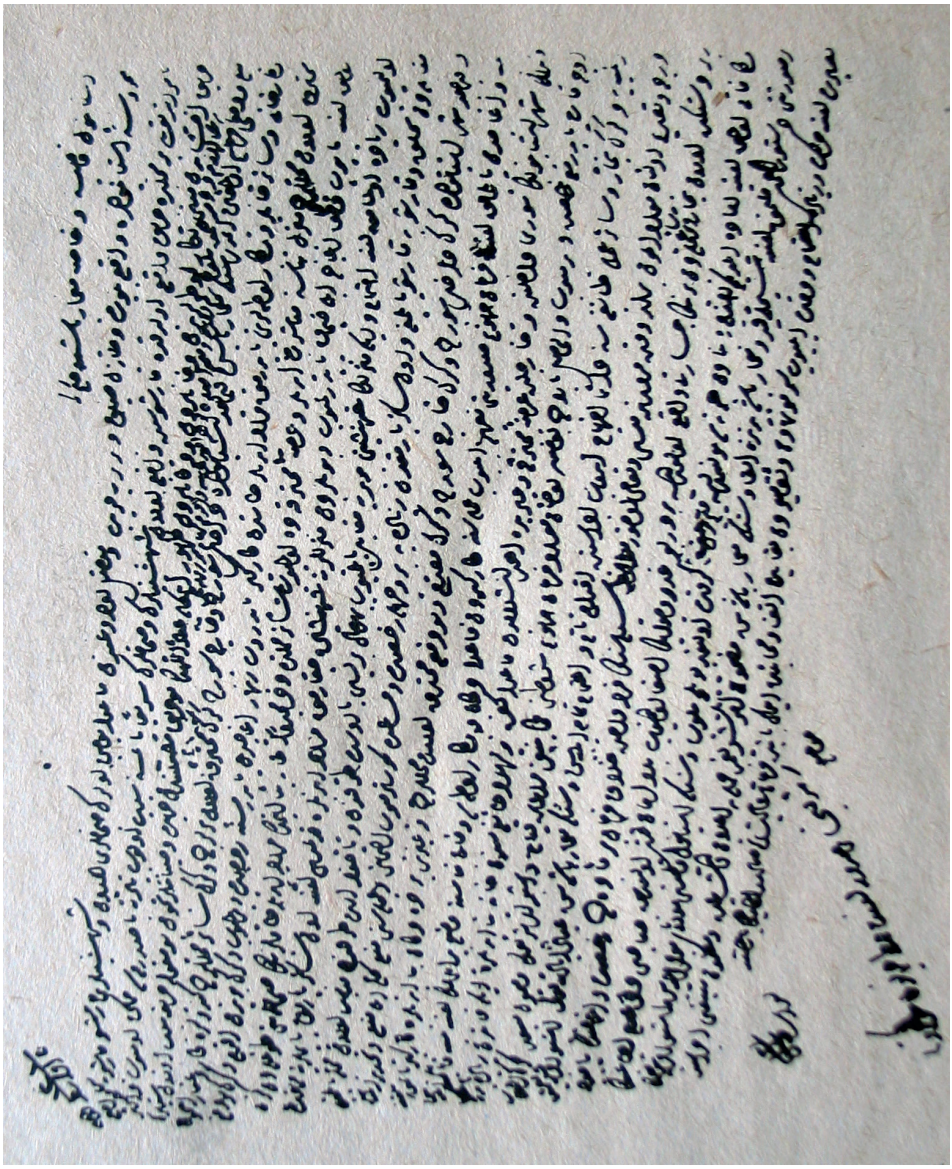
Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'ndeki 130 nolu Mühimme Defteri'nin 379 ncu sahifesinde yer alan, h. Evasıt-ı Şaban 1134/m. Haziran 1722 tarihli Sultan III. Ahmed'e ait Hüküm. Bu Hüküm İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağası, Bina Emini ve Mimarbaşı'ya verilmiştir.

Bütün kaleler ve özellikle Saltanat merkezi ve Hilâfet şehri olan "Allah bütün âfetlerden korusun" İstanbul Suru üzerinde bina yapmak, ağaç dikmek eskiden beri yasak olduğundan başta mezkur sur Saltanat merkezi ve Hilâfet ülkesi'nin çevresini örttüğünden, üzerinde bina ve ağaç bulunması, muhtelif ülke ve köşelerden gelen hrıstiyan memleketleri elçilerinin ve halkının küçük görme, alay ve devlet adamlarımı ayıplamalarına sebep olacak kötü bir durum olduğundan, çeşitli fermanlarımla yasak olunmuşken, kısa bir süreden beri, seferlerin devamından dolayı bazı kimseler fırsat bulup yer yer binalar ve barakalar yapmış ve diğerleri de birbirini görerek artmış olup Ahırkapı'dan Yedikule'ye kadar, surlar üzerinde baraka, oturacak yer ve kafesler koyup bağçe ve ot kurutma yerleri yapıp, meyveli-meyvesiz ağaçlar dikmiş, niceleri dahi mecralarını eskiden yapılan bu işe ayrılan özel büyük mecralara akıtmak ve bağlamak kendilerine büyük masraf olacak düşüncesi ile, ve kalenin yıkılmasına sebeb olacaklarını akıllarına getirmediklerinden kale duvarlarının diledikleri yerinde delikler açıp mecralarını akıtmaları ile, çirkefleri asıl kaleye sızıp kalenin yer yer bazı bölümlerinin yıkılmasına, bazı bölümlerinin de yıkılmak üzere hale gelmesine sebep olmaları ile bu durumun önlemesi ve surun tamiri ve bundan sonra bu güne kadarki kötü durumu meydana getiren yakışıksız işlerden korunması, devletin önemli işlerinden olduğundan ve saltanat namusumun gerektirdiklerinden olduğundan, siz ki, yukarıda belirtilen kişilersiniz, açıklanan mahallere varıp, yukarıda yazılı olduğu üzere, eskiden beri oturulan evlerden maada, kale duvarı üzerinde meydana getirilen barakalar, oturacak yerler ve kafesler ve bağçe ve ot kurutma yerleri ve ağaçların hepsini yıktırıp, bozdurup, söktürerek ve ana mecradan başka sonradan kale duvarında açtıkları delikleri dahi gizlice ve kolaylıkla açılmayacak şekilde gereği gibi örttürüp kapattırarak bir tekinin bile şimdi olduğu gibi kalmasına hiçbir şekilde izin vermekten kaçınınız. Bundan böyle ehliyetli adamlar tayini ile kontrolü kararlaştırılmış olup şöyle ki; bundan sonra Ahırkapı'dan Yedikule'ye

kadar sur üzerinde ihdas olunan binalar, ağaçlar ve diğerleri sahiplerinin korunması için yıktırılmayacak, söktürülmeyecek ve yahut sonradan açılmış mecralardan biri kapatılmayıp olduğu gibi bırakılacak olursa azarlanırsınız. Ve bundan sonra araştırma uzun sürmez düşüncesiyle ferman-ı hümayunumdan yasaklanan durumlardan birinin yeniden meydana geldiği duyulacak ve öğrenilecek olur ise zaman geçirilmeden çok şiddetli ceza ile sahiplerinin cezası verileceği ve binasının yıkılacağı ve arsasına devletçe el konulacağı kesinlikle kararlaştırılmış olduğunu da sahiplerine güzelce ilân ederek duyurmanız ve bu mühim emirden ayrılmaya asla rıza ve müsamaha göstermemeniz hususunda ulu emrim çıkmıştır. Buyurdum ki…

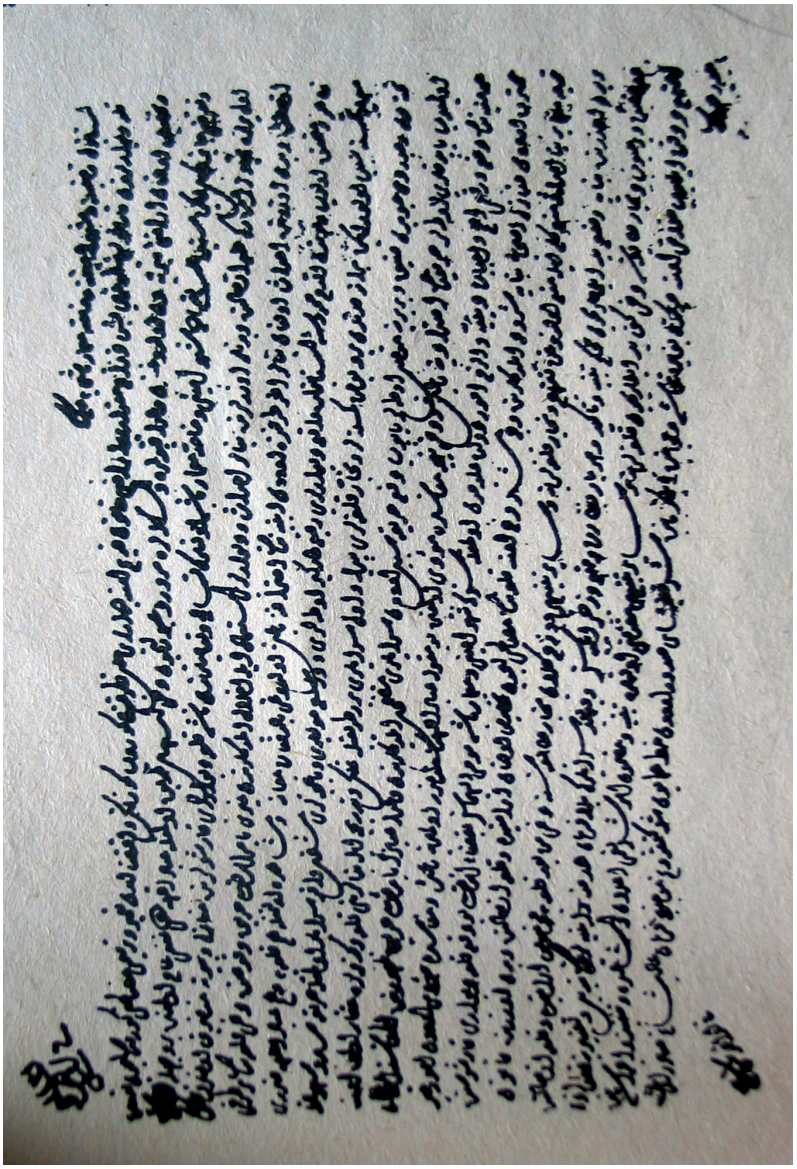
Evasıt-ı Şaban 1134 “

ORJİNAL BELGE 1

* Orjinal belge 1-3, dipnot 7'de belirtilen kaynaktan alınmıştır.

ORJİNAL BELGE 2

ORJİNAL BELGE 3

